

УДК 821.161.3.09

ВЫТОКІ, ІДЭЙНА-МАСТАЦКАЯ АБУМОЎЛЕНАСЦЬ ТЭМАТЫКІ АПАВЯДАННЯЎ АЛЕСЯ ЯКІМОВІЧА СА СФЕРЫ ДЗІЦЯЧАГА ЧЫТАННЯ

А. У. Лебедзеў

магістр філалагічных навук,
аспірант кафедры літаратуры і міжкультурных камунікацый,
Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова

У артыкуле разглядаецца тэматычны аспект “малой” прозы са сферы дзіцячага чытання Алеся Якімовіча першай паловы XX ст. Выяўляюцца вытокі, ідэйна-мастацкая абумоўленасць тэматыкі, тыпы літаратурных герояў гэтай часткі спадчыны пісьменніка.

Ключавыя словы: тэматыка, вытокі, тэндэнцыі, абумоўленасць, актуальнасць; жанравыя мадыфікацыі; тып літаратурнага героя.

Уводзіны

Тэматычную скіраванасць апавяданняў А. Якімовіча ў аглядавых артыкулах пра мастацкую дзейнасць пісьменніка асвятлялі М. Барсток [1], Э. Іофе [2], Р. Літвінаў [3], В. Несцяровіч [4], І. Разанаў [5], М. Шаўлоўская [6], М. Яфімава [7; 8; 9; 10] і іншыя даследчыкі ў цэлым вызначылі вядучыя тэматычныя вектары “малой” прозы А. Якімовіча, выявілі час і некаторыя ўмовы, у якіх выспявала жаданне пісьменніка асэнсоўваць істотныя для дзяцей рэаліі жыцця. Тым не менш, па-за межамі ўвагі літаратуразнаўцаў засталіся апавяданні, якія сведчаць пра неабходнасць больш глыбокага даследавання тэматычнай прасторы гэтай часткі спадчыны пісьменніка. У поўнай меры не выяўлены тэматычныя вытокі і тэндэнцыі ў апавяданнях пісьменніка, фармальныя і вобразныя сродкі тэматычнай рэалізацыі, жанравыя і стылёвыя адметнасці гэтых твораў, а таксама тыпы літаратурных герояў.

Правядзенне сістэматызаванага тэматычнага аналізу “малой” прозы А. Якімовіча са сферы дзіцячага чытання дазваляе больш поўна рэпрэзентаваць апавяданні пісьменніка ў гісторыка-літаратурным працэсе першай паловы XX ст.

Асноўная частка

Тэматычнае поле “малой” прозы А. Якімовіча абумоўлена, акрамя іншага, сацыяльна-ідэалагічнымі тэндэнцыямі, якія адбываліся ў СССР (у тым ліку і ў Беларусі) у знакавыя перыяды грамадска-палітычнага развіцця краіны. У сувязі з гэтым вылучым і ахарактарызуем наступныя групы твораў “малой” прозы пісьменніка.

1920-я гг. Апавяданні пра піянерскі рух. Адлюстраванне спраў піянераў – адна з важных тэм у творчасці А. Якімовіча. Руплівая дзейнасць “юных ленінцаў” цікавіла пісьменніка – піянерская тэма стала адной з цэнтральных у яго творах. Заканамерна, што яго дэбютная кніга прозы – зборнік апавяданняў “Гул бубна” (1925) – цалкам была прысвечана дзейнасці піянераў. Апавяданні “Гул

бубна”, “Шэфы”, “Беспрытульны” (1925), а таксама блізкія да іх паводле ідэйнай скіраванасці пазнейшыя па часе стварэння апавяданні “Я – юны піянер” (1950), “Слабая воля” (1953) перадаюць узвышаны настрой аднаго з надзённых тыпаў літаратурнага героя – піянера-свавольніка.

Апавяданні пра ўдзел дзяцей у вызваленчым руху ў час грамадзянскай вайны – “Ля камінка” (1925), “Непрыступны востраў” (1927). У гэтых творах А. Якімовіч узнавіў героіку паслярэвалюцыйнага змагарнага часу, адлюстравалі далучанасць дзяцей да ліквідацыі панскага прыгнёту ў Заходняй Беларусі. Тут аўтар знаёміў маленькіх чытачоў з ужо іншым паказальным для гэтага часу тыпам літаратурнага героя – падлеткам-змагаром, які годна прайшоў праз грамадзянскія выпрабаванні. Письменнік паказваў, як грамадскія супярэчнасці руйнавалі жыцці дзяцей, пазбаўляючы апошніх асалоды бесклапотнага і шчаслівага дзяцінства.

Апавяданні пра дзіцячую беспрытульнасць, сіроцтва. Тут у цэнтры ўвагі пісьменніка – пакутлівае маленства, эксплуатацыя, існаванне ў галечы дзяцей, якім адпавядаюць у творах такія тыпы літаратурных герояў, як дзіця-беспрытульнік, сірата. Максімка (“Беспрытульны”, 1925) і Марылька (“Сірата”, 1928) выжывалі ў жудасных бытавых умовах, займаліся непаспелай працай за мізэрны заробак, былі пазбаўлены (да пэўнага часу) магчымасці вучыцца. Жыццё гэтых дзяцей поўніцца пакутамі і выпрабаваннямі. Прапагандуючы міласэрнасць, усяляючы веру ў дабро, выхоўваючы ў юных чытачоў чуласць і спагадлівасць, аўтар прапаноўваў шчаслівы фінал сумных гісторый з жыцця сваіх герояў: Максімка знайшоў прытулак у дзіцячым доме, а Марыльку атуліла апекай і клопатам кіраўніцтва саўгаса.

1930-я гг. *Апавяданні пра свет дзіцячых захапленняў, памкненняў, прыгод, уяўленняў*. У апавяданні “Паўлік-камандзір” (1930) адлюстравана жаданне маленькага героя далучыцца да справы вайскавай падрыхтоўкі курсантаў ваеннай школы. Энтузіязм гэтага тыпу літаратурнага героя – дзіця-летуценнік – прадвызначае яго няўрымслівасць, імкненне да пазнання таямніц вайскавай справы, самастойных здзяйсненняў сваіх мар.

Апавяданні пра ўдзел дзяцей у вызваленчым руху ў час грамадзянскай вайны. Апавяданне “Юзік” (1935) напоўнена “жывым” зместам. Гэты твор знаёміць з падлеткам-змагаром, які свядома далучыўся да барацьбы супраць белапалякаў. У час акупацыі Юзік выконваў ролю партызанскага сувязнога: перадаваў “сваім” звесткі пра ворагаў, іх размяшчэнне, колькасць. Аднак шматпланавы паказ падзей, нягледзячы на жыццёвую верагоднасць і праўдзівасць адлюстраваных характараў, негатыўна адбіўся на канстатацыі намаганняў галоўнага героя твора: дынамічна-павярхоўныя эпізоды “зацямнілі” матываванае, абгрунтаванае ў псіхалагічных адносінах адлюстраванне ўчынкаў Юзіка. І ўсё ж апавяданне здольнае трымаць малога чытача ў эмацыйным напружанні, што сведчыць пра паспяховую перадачу пісьменнікам бурлівай атмасферы таго часу.

Апавяданні пра нешчаслівы лёс дзяцей Заходняй Беларусі. У творах “Апоркі” (1938), “Панскі яблык” (1938) адлюстравана тагачаснае сацыяльнае расслаенне вёскі і горада, паказана, як голад і нястача “душылі” народ-працаўнік, не шкадуючы ў тым ліку дзяцей – тых, з кім звязвалася надзея на будучыню, і хто гэтай будучыні не ўбачыў або толькі наблізіўся да яе ў сувязі з невыносна цяжкімі ўмовамі жыцця. У гэтых творах паўстаў тып літаратурнага героя з трагічнай пазначанасцю яго лёсу – дзіця-“ахвяра соцыуму”.

Апавяданні пра ўдзел дзяцей у вызваленчым руху ў Заходняй Беларусі. У апавяданні “Пастушок Ігнатка” (1939) дзейнічае вызначаны вышэй тып літаратурнага героя – падплетак-змагар (рознiца толькі ў тым, што ён “узяты” з заходнебеларускіх рэалій). Твор вызначаецца арыгінальным развіццём сюжэта, заглыбленнем у характар героя (праз палярныя па сваёй сутнасці перажыванні хлопчыка), кантрасным адлюстраваннем падзей, а таксама павучальнасцю, займальнасцю, драматычным канфліктам. Калізіі апавядання пабудаваны такім чынам, каб твор да самага фіналу трымаў чытача ў напружанні, прымушаў суперажываць шчыраму ў сваіх памкненнях Ігнатку.

Письменнік у гэты час прадчуваў таксама подых новай вайны, пра што сведчаць апавяданні *шпіёнскай* (“Выпадак на чыгунцы”, 1937) і *антыфашысцкай* (“Дзіўныя лодкі”, “Залаты зуб”, “Рыгорка-падарожнік”, 1939) тэматычнай скіраванасці. Гэтыя творы спрыялі ўключэнню дзіцячай свядомасці ў тагачасную ідэалагічную сферу, далучаліся да выканання адной з задач беларускай дзіцячай літаратуры першай паловы XX ст. – фарміраванне патрыятычна арыентаванай асобы.

1940-я г. У гэты час А. Якімовіч уводзіць новы матыў у *тэму беспрытульнасці*. Апавяданнем “Сын” (1945) ён звяртае ўвагу найперш дарослага чытача на праблему ўсынаўлення дзяцей, якія страцілі бацькоў у час Вялікай Айчыннай вайны, каб даць малым цяпло сямейных адносін.

Апавяданні пра свет дзіцячых захапленняў, памкненняў, прыгод, уяўленняў. Апавяданні “Васількі” (1947), “Авіятары” (1948), “Таямнічы сундучок” (1948) адлюстроўваюць асаблівасці светаўспрымання дзяцей, якія знаходзяцца пад уплывам спакусы адкрыцця раней ім невядомага. На парозе вынаходніцтваў знаходзяцца дзеці-летуценнікі: Ігар зрабіў адмысловую мадэль самалёта (“Авіятары”), Міша і Грыша сабралі дэтэктарны прыёмнік (“Таямнічы сундучок”). Дзейныя асобы тут з вялікім захапленнем, праяўляючы ініцыятыву, непакояцца за свае поспехі, адчуваюць задавальненне ад здзяйснення задуманага. Письменнік акцэнтуюе ўвагу на цікаўнасці, дапытлівасці сваіх герояў. Асаблівую ролю пры гэтым адыгрывае той факт, што яны знаходзяцца побач з прыродай, якая ўзрушвае іх.

Апавяданні пра гераізм дзяцей у перыяд Вялікай Айчыннай вайны. У творах гэтай групы прадстаўлены такі тып літаратурнага героя, як падплетак-змагар (Геня – “Піянер Геня”, 1944), (Віця – “Аўтамат”, 1945), (Валя – “Чарнавочка”, 1947). Нішто не палохала маленькіх герояў гэтых апавяданняў у іх змагарных памкненнях, нават пагроза смерці. Напрыклад, Геня (“Піянер Геня”) ведаў, што яго пакараюць смерцю, калі адважыцца дапамагчы раненаму чырвонаармейцу, аднак, не задумваючыся, выратаваў камандзіра.

Беларускія дзеці ў час Вялікай Айчыннай вайны найчасцей становіліся партызанскімі разведчыкамі, сувязнымі. Усяго чатыры класы скончыла да вайны Валя (“Чарнавочка”), якая стала вопытнай партызанкай-сувязной. Вызначылася дзяўчынка не толькі вонкавай прыгажосцю, а і ўнутранай: празмернай адданасцю, бязмежным чалавекалюбствам, вострым розумам. Калі любіміца партызанскага атрада трапіла ў гестапа, то не скарылася, стойка перанесла катаванні, так і не выдаўшы ворагу каштоўнай інфармацыі.

Трагічнае гучанне набываюць *апавяданні пра ўкрадзенае вайной дзяцінства* (“Аладкі”, 1944 і інш.).

Апавяданні пра станаўленне характару дзіцяці пад уплывам рэвалюцыйнага часу (“Санька”, 1947; “Новы год”, 1948). Гэтыя творы – шчырая і сур’ёзная

размова пісьменніка з юнымі чытачамі пра пакручасты лёс падлеткаў-змагароў. Санька з аднайменнага апавядання – самаадданы падлетак, які, рызыкуючы жыццём, трапіў у гушчыню падзей грамадзянскай вайны, далучыўся да аднавяскоўцаў у справе супрацьстаяння белапалякам. У апавяданні “Новы год”, прысвечаным паказу трагічнага становішча сем’яў рабочых напярэдадні Кастрычніцкай рэвалюцыі, адлюстраваны перыпетыі няшчаснага лёсу добразычлівага Дзімы.

У гэты час пісьменнік звяртаецца да адлюстравання *пазашкольных інтарэсаў і клопатаў дзяцей* (“Залатыя рукі”, 1947; “Грыша”, 1949).

1950-я гг. Апавяданні пра негатыўныя праявы характару дзяцей. Тут пісьменнік звяртае ўвагу на праблемы маралі і паводзін пераважна такога тыпу літаратурнага героя, як *дзіця з нестандартным тыпам паводзін*, якія выходзяць за межы сацыяльных стэрэатыпаў. Гультайству паддаюцца Віця Бегунок (“Цяжкая хвароба”, 1953), Віця Сінічкін (“Пад Новы год”, 1950), Міша Яцэвіч (“Слабая воля”, 1953). Яны не толькі бяздзейныя ў адносінах да пэўных спраў, а і схільныя да падману дарослых. У гэтым сэнсе паказальны вобраз Валодзі Дудзіка (“Навічок”, 1954), у “паслужным” спісе якога такая колькасць амаральных учынкаў, што з-за іх пяцікласнік становіцца аб’ектам высмейвання ў чарговым нумары школьнай насценгазеты. Выхаваўчая ідэя ў гэтых творах утрымліваецца ў падтэксце, даносіцца праз дасціпны гумар. Пісьменнік у дадзеным выпадку адлюстроўваў здольнасць дзіцяці рабіць адпаведныя маральныя вывады, паказваў важнасць адмаўлення ад негатыўных праяў характару.

Апавяданні пра пазашкольныя клопаты дзяцей – “Малы” (1950), “Я – юны піянер” (1950), “Першы працадзень” (1951), “Маніна градка” (1952), “Малы рой” (1952), “Бярозкі” (1953), “На рыбалцы” (1953). Гэтыя творы былі скіраваны на развіццё ў дзяцей-рэцыпіентаў маральнага задавальнення ад працы, набыццё працоўных навыкаў, выхаванне стараннасці і настойлівасці ў дасягненні мэты. З гэтай прычыны пісьменнік звярнуўся да паказу будзённых праяў рэчаіснасці, вылучаў у іх трапныя жыццёвыя факты, здарэнні і сітуацыі.

Тэматычныя тэндэнцыі “малой” прозы А. Якімовіча могуць быць прадстаўлены наступнымі ўзроўнямі іх абумоўленасці.

Факталагічны ўзровень. Кантакты (у тым ліку і творчыя) А. Якімовіча з дзецьмі давалі падставы для пазнання асаблівасцей іх псіхалогіі, мыслення. Такія назіранні, сістэматычныя, паслядоўныя (асабліва ў час працы пісьменніка настаўнікам), спрыялі не толькі стварэнню праўдападобных сітуацый, а і пераканальнаму адлюстраванню характараў літаратурных герояў, псіхалагічнай матываванасці іх учынкаў.

Ідэйна-мастацкі ўзровень. Ён звязаны з працай А. Якімовіча ў рэдакцыях такіх выданняў для дзяцей, як “Беларускі піянер” (1924–1929), “Іскры Ільча” (1929–1941), “Бярозка” (1945–1948). Гэтыя перыядычныя выданні былі дзейным сродкам выхавання новага пакалення, адданага справе рэвалюцыі, камуністычным ідэалам.

Ідэалагічна-гістарычны ўзровень. Пашырэнню тэматычнага дыяпазону апавяданняў А. Якімовіча для дзяцей спрыяла далучанасць пісьменніка да тагачасных літаратурна-грамадскіх з’яў (напрыклад, адлюстраванне гераізму дзяцей у час Вялікай Айчыннай вайны¹).

¹ Прыгадаем у сувязі з гэтым наступны факт. У канцы 1944 г. газета “Піянер Беларусі” прапанавала сабраць і надрукаваць успаміны юных удзельнікаў і сведак Вялікай Айчыннай вайны. Такую задуму падтрымалі Кандрат Крапіва і Янка Маўр – у 1948 г. выйшаў зборнік “Ніколі не забудзем”, які шматразова перавыдаваўся, бо быў надзвычай папулярным у асяроддзі юных чытачоў.

Асветніцка-педагагічны ўзровень. Дзейнасць А. Якімовіча як дзіцячага пісьменніка звязана з дыдактычнымі тэндэнцыямі таго часу. Так, ён быў складальнікам і аўтарам папулярнай хрэстаматыі “Роднае слова”. Да крытыка-педагагічнай спадчыны пісьменніка таксама адносяцца артыкулы “Галоўная праблема – якасць”, “Дзеці чакаюць новых кніг”, “Дзецям – самыя лепшыя творы”, “За высокую якасць літаратуры для дзяцей”, “Нашы дзеці павінны ведаць сваю эпоху”, “Праблемы сучаснай дзіцячай літаратуры”, “Пра дзіцячую літаратуру”, “Стан беларускай дзіцячай літаратуры”. Гэтыя артыкулы А. Якімовіча сведчаць, акрамя іншага, пра імкненне пісьменніка пашырыць тагачасную тэматычную прастору твораў для дзіцячага чытання.

Агучаныя крытычныя заўвагі А. Якімовіч “апрабіраваў” ва ўласнай творчай дзейнасці, пра што сведчыць яго разнастайная не толькі ў тэматычных, а і ў жанравых адносінах “малая” проза. Апавяданні пісьменніка – факт пошуку ім найбольш прыдатных для дзіцячага ўспрымання жанравых форм. Найбольш адметнымі ў гэтым плане з’яўляюцца *падзейна-разгорнутае апавяданне на бытавую тэму* (“Авіатары”, “Апоркі”, “Балотца”, “Васількі”, “Новы год”, “Сірата” і інш.), *падзейна-разгорнутае апавяданне на ваенную тэму* (“Аўтамат”, “Брат і сястра”, “Пастушок Ігнатка”, “Піянер Геня” і інш.), *сцэнка з наттуры* (“Беспрытульны”, “Грыша”, “Залатыя рукі”, “Ля камінка”, “Малады рой”, “Малы”, “Паўлік-камандзір”, “Слабая воля”, “Цяжкая хвароба”, “Я – юны піянер” і інш.), *апавядальная гісторыя* (“Выпадак на чыгунцы”, “Панскі яблык”, “Чарнавочка”, “Юзік” і інш.).

Заклучэнне

На падставе назіранняў і высноў, выкладзеных у асноўнай частцы артыкула, можна сцвярджаць наступнае.

I. Тэматычная прастора “малой” прозы А. Якімовіча першай паловы XX ст. прадстаўлена творами, якія адлюстроўваюць: **1)** піянерскі рух (1925); **2)** удзел дзяцей у вызваленчай барацьбе ў час грамадзянскай вайны (1920–1930-я гг.); **3)** беспрытульнасць і сіроцкае жыццё дзяцей (1920–1930-я гг.); **4)** свет дзіцячых захапленняў, памкненняў, прыгод, уяўленняў (1930–1950-я гг.); **5)** пазашкольныя клопаты дзяцей (1950-я гг.); **6)** нешчаслівае дзяцінства ў Заходняй Беларусі (1930–1940-я гг.); **7)** удзел дзяцей у вызваленчым руху ў Заходняй Беларусі (1930-я гг.); **8)** праявы шпіёнскай дзейнасці ў СССР (1930-я гг.); **9)** антыфашысцкі рух (1930-я гг.); **10)** украдзенае вайной дзяцінства (1940-я гг.); **11)** гераізм дзяцей у перыяд Вялікай Айчыннай вайны (1940–1950-я гг.); **12)** станаўленне характару дзіцяці пад уплывам рэвалюцыйнага часу (1940-я гг.); **13)** узаемаадносіны дзяцей (1950-я гг.); **14)** негатыўныя праявы характару дзяцей (1950-я гг.).

II. Тыпы літаратурных герояў-дзяцей з “малой” прозы А. Якімовіча: **1)** піянер-свавольнік; **2)** падлетак-змагар; **3)** беспрытульны, сірата; **4)** летуценнік; **5)** “ахвяра соцыуму”; **6)** дзіця з нестандартным тыпам паводзін – нядобрадумленны вучань; **7)** вынаходнік-стваральнік.

III. Тэматычная разнастайнасць “малой” прозы А. Якімовіча абумоўлена прычынамі факталагічнага, ідэйна-мастацкага, ідэалагічна-гістарычнага, асветніцка-педагагічнага характару.

IV. “Малая” проза А. Якімовіча сведчыць пра замацаванне ў гэтай частцы дзіцячай літаратуры такіх жанравых форм, як падзейна-разгорнутыя апавяданні на бытавую і ваенную тэму, сцэнка з наттуры, апавядальныя гісторыі, што садзейнічала пашырэнню магчымасцей рэпрэзентацыі рэчаіснасці ў прымальнай для дзіцячага ўсведамлення форме.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. **Барсток, М.** Алесь Якімовіч / М. Барсток // Беларуская дзіцячая літаратура / М. Б. Яфімава [і інш.]; пад агул. рэд. М. Б. Яфімавай, М. М. Барсток. – Мінск : Вышэйшая школа, 1966. – С. 198–217.
2. **Іофе, Э.** Яго называлі “беларускім Андэрсанам” / Э. Іофе // Польша. – 2014. – № 4. – С. 128–138.
3. **Літвінаў, Р.** Талент, аддадзены дзецям / Р. Літвінаў // Народная асвета. – 1974. – № 1. – С. 74–77.
4. **Несцяровіч, В.** Бацькаў дар / В. Несцяровіч // Пачатковая школа. – 2009. – № 1. – С. 60–62.
5. **Разанаў, І.** Шчодрое сэрца пісьменніка / І. Разанаў // Якімовіч, А. Збор твораў : у 3 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1978. – Т. 1 : Аповесці. – С. 3–8.
6. **Шайлоўская, М.** Творчасць пісьменніка – гэта спеў сэрца... : [літаратурны партрэт Алеся Якімовіча] / М. Шайлоўская // Роднае слова. – 1994. – № 1. – С. 13–18.
7. **Ефимова, М.** Его тревоги, вдохновение, любовь... : [100-летний юбилей Алеся Ивановича Якимовича совпал с 80-летием его прихода в белорусскую детскую литературу] / М. Ефимова // Нёман. – 2004. – № 2. – С. 177–183.
8. **Яфімава, М.** Алесь Якімовіч / М. Яфімава // Беларуская дзіцячая літаратура : вучэбны дапаможнік / А. М. Макарэвіч [і інш.]; пад агул. рэд. А. М. Макарэвіча, М. Б. Яфімавай. – Мінск, 2008. – С. 220–242.
9. **Яфімава, М.** З клопатам пра маладую змену / М. Яфімава // На высокай хвалі : літаратурна-крытычныя артыкулы / пад рэд. Д. Я. Бугаёва. – Мінск : Народная асвета, 1980. – С. 204–223.
10. **Яфімава, М.** Па высокім абавязку свайго прызнання... : Алесь Якімовіч – дзецям : [беларускі дзіцячы пісьменнік] / М. Яфімава // Роднае слова. – 2004. – № 1. – С. 5–8.

Паступіў у рэдакцыю 12.05.2017 г.

Кантакты: olekleb@mail.ru (Лебедзеў Аляксандр Уладзіміравіч).

Lebedzeu A. SOURCES, IDEOLOGICAL AND ARTISTIC CONDITIONALITY OF THE SUBJECT MATTER IN ALES YAKIMOVICH'S SHORT STORIES FOR CHILDREN.

The article deals with the themes of “small” prose by Ales Yakimovich written for children in the first half of the 20th century. The sources, ideological and artistic conditionality of the subject matter, the types of literary characters of this part of the writer’s heritage are identified.

Keywords: subject matter, sources, tendencies, conditionality, topical issue, genre modifications, the type of literary character.